

LIBRIS

We know
books

TERRY EAGLETON

DESPRE RĂU

Traducere din engleză
de Vasile Mihalache

meridiane

Cuprins

Introducere	7
I. Povești ale răului	23
II. Plăcerea obscenă	79
III. Mângâietorii lui Iov	129
<i>Note</i>	159

Nu există prea multe romane în care personajul principal să moară în primele paragrafe. Încă și mai puține sunt cele în care să fie și singurul personaj din carte. Am fi uluiți dacă Emma Woodhouse și-ar rupe gâtul în primul capitol din romanul lui Jane Austen sau dacă Tom Jones al lui Henry Fielding ar muri la naștere, chiar din primele rânduri. Și totuși cam asta se întâmplă în *Martin cel avid*, romanul lui William Golding, care începe cu un bărbat care se îneacă:

Se zbătea răsucindu-se în toate direcțiile, era nodul propriului său trup care se zvârcolea și se smucea. Nu exista sus sau jos, lumină sau aer. Simți cum gura i se deschide de la sine și izbucnește cuvântul țipăt.

– Ajutor!"

Cum nu e nimeni în jur care să-l salveze, iar bărbatul, Christopher Martin, se scufundă în mijlocul oceanului, romanul promite să fie încântător de scurt. Cu o prezență de spirit lăudabilă, reușește însă să scape de cizme, să-și umfle centura de salvare și să ajungă, cu greu, pe o stâncă din apropiere, unde supraviețuiește o vreme. Eforturile lui sunt însă zadarnice. Adevărul e că Martin moare înainte să reușească să scape de cizme, doar că nu știe asta. Nici cititorul nu știe, descoperă

abia în ultimul rând al cărții. Văzându-l pe Martin cum se chinuie pe stâncă lui imaginară, suntem martorii condiției morților vii.

Martin cel avid este povestea unui om care nu acceptă să moară. Dintr-o serie de flashbackuri aflăm însă că acest ofițer naval lacom, desfrânat și manipulator nu a trăit cu adevărat niciodată. „S-a născut – spune despre el un coleg – cu gura și cu pantalonii deschiși și cu mâinile întinse, gata să apuce.”² Izolarea de pe stâncă scoate în evidență că a fost tot timpul un prădător solitar. Martin i-a folosit pe ceilalți ca instrumente de obținere a plăcerii și a profitului. Acum, pe stâncă, pentru a face ceea ce e nevoie să facă, e obligat să-și folosească propriul corp, deja vlăguit, ca pe o rotiță ruginită dintr-un mecanism. După cum sugerează și stilul viguros, încordat al romanului, protagonistul este redus la animalitate, este o creatură mișcată doar de instinctul de autoconservare, așa cum de altfel a fost întotdeauna. Nu e deloc de mirare atunci că e mort fără s-o știe, fiindcă moartea reduce corpul la o bucată de materie lipsită de sens. Mai exact, moartea este ruptura dintre materialitate și sens.

Înstrăinat de propriul corp, Martin stă înăuntrul său ca un macaragiu în cabina lui de comandă, controlându-și membrele cu ajutorul manetelor. Răul implică o scindare între spirit și corp, între dorința abstractă de a domina și a distruge și bucata de carne fără sens în care această dorință se adăpostește. Martin nu vede, ci „se folosește” de ochi pentru a se uita în jur. Când era în viață, nega realitatea corpurilor celorlalți. Trupul lor nu era pentru el decât un mijloc mecanic de satisfacere a propriei plăceri. Acum, într-o răsturnare ironică, își tratează corpul de parcă ar fi al altcuiva. Oboseala extremă, din cauza căreia nu-și poate mișca membrele decât printr-o

mare efortare de voință, oglindește felul în care i-a tratat pe ceilalți. Pentru Martin, corpul nu face parte din identitatea lui. E mai degrabă în conflict cu sinele decât să fie locul în care acesta prinde formă. Singurul lucru care îl mai mișcă este o voință de supraviețuire imposibil de înăbușit, care conduce ca un tiran mașinăria hodorogită care îi este corpul. Cum transcende orice constrângere naturală, această voință e un fel de infinitate, o versiune laică a lui Dumnezeu, cu care Martin se găsește prins într-o confruntare pe viață și pe moarte.

Acest marinar naufragiat nu este așadar decât o masă amorfă lipsită de viață ținută laolaltă doar de pulsiunea neînduplecată din „centrul întunecat”, cum îl numește Golding, nucleul mereu treaz al conștiinței sale, care este îngropat undeva adânc în craniul lui, singurul loc, de altfel, în care Martin pare să mai trăiască (deși până și asta se va dovedi o iluzie). „Centrul întunecat” este egoul monstruos al protagonistului incapabil să reflecteze la sine. Acest lucru poate fi înțeles atât în sens factual, cât și în sens moral. Conștiința umană nu se poate întoarce asupra sa, fiindcă atunci când reflectăm la noi înșine, tot noi suntem și cei care reflectează. Impresia că conștiința izvorăște dintr-un loc obscur este ea însăși un act de conștiință și, prin urmare, ceva diferit de locul în care se află conștiința. Martin cel avid nu se poate cunoaște pe sine așa cum este, adică nu-și poate da seama de natura lui prădătoare. Dacă ar face asta, s-ar putea căi și atunci ar putea să moară cu adevărat. El este însă captiv în propriul său cap. Până și stâncă pe care a naufragiat, care îi este curios de familiară, are de fapt forma „știrbiturii” lăsate în gingia lui de pierderea unei măsele. Trăiește la propriu în capul său. Infernul nu sunt ceilalți, așa cum credea Jean-Paul Sartre. Este exact pe dos. Iadul înseamnă să rămâi blocat pentru totdeauna

în cea mai plictisitoare, sumbră și monotonă companie posibilă, a ta.

Prin figura protagonistului mort, dar care nu-și găsește odihna, romanul schițează de fapt un portret deprimant al Omului Iluminist. E vorba, desigur, de un portret foarte părtinitor, care nu ia în seamă emanciparea omului – după cum, de altfel, este de așteptat de la un pesimist creștin conservator ca Golding –, dar care surprinde cu o precizie remarcabilă aspectele lui mai puțin fericite. Martin, după cum am văzut, este un raționalist care tratează totul, inclusiv corpul său și corpurile celorlalți, ca pe niște obiecte fără nicio valoare, care pot fi modelate de voința lui autoritară. În afară de interesul propriu, nimic altceva nu contează pentru el. Ca un Robinson Crusoe colonialist de dată recentă, încearcă să-și impună dominația asupra stâncii pe care a eșuat, dând nume diferitele ei zone și manevrând cu brutalitate diferitele ei bucăți și bucățele pentru a crea o oarecare ordine. E ca și cum ar vrea, prin această acțiune energetică și eficientă, să-și ascundă sieși că e mort. Și în această privință seamănă cu Robinson Crusoe, care taie lemne și ridică palisade pe insula lui pustie, cu priciperea solidă a unui dulgher din Home Counties*. E cumva reconfortant să asști la această tenacitate anglo-saxonă încăpățânată chiar și în cele mai exotice locuri, dar e și ceva dement în asta.

Inteligența practică este de altfel calitatea pe care Martin o apreciază cel mai mult. În sminteala lui, se crede Prometeu, marele erou al Iluminismului și figura mitologică preferată a lui Karl Marx. Prometeu a fost înlănțuit de-o stâncă, dar

a refuzat să se supună zeilor. „Renunță, cedează“, aude el ispita murmurându-i seducător la ureche, dar se teme să slăbească strânsoarea în care își ține captiv sinele, fiindcă asta i-ar fi de fapt moartea. Cum nu s-a avut niciodată decât pe sine, singura alternativă la supraviețuire este neantul absolut. Iar în aceste condiții, până și chinurile îndurate pe stâncă, care cu greu se pot numi viață, sunt preferabile inexistenței.

Martin nu poate muri fiindcă se consideră prea important să dispară pentru totdeauna, dar nu poate muri și pentru că este incapabil să iubească. Doar cei buni pot muri. Martin nu se poate dărui morții, fiindcă în timpul vieții n-a fost în stare să se dăruiască altora. Felul în care mori este întotdeauna determinat de felul în care trăiești. Moartea este un fel de renunțare la sine care, pentru a putea fi dusă la bun sfârșit, trebuie exersată în timpul vieții. Altfel, se va dovedi mai degrabă o fundătură decât o ieșire la lumină. A fi pentru celălalt și a fi către moarte sunt două aspecte ale aceleiași condiții umane. Multă lume crede că *Martin cel avid* este un roman despre iad, dar în realitate este o poveste despre purgatoriu. Purgatoriul nu este o anticameră în care oamenii mediocri din punct de vedere moral își pierd vremea cu penitențe înjositoare până le vine rândul să-și târâie rușinați picioarele în paradis. În teologia creștină, purgatoriul este chiar clipa morții, momentul în care afli dacă ai în tine suficientă iubire pentru a te oferi morții, fără să te împotrivești prea tare. Tocmai din acest motiv, martirii, cei care îmbrățișează de bunăvoie moartea pentru binele altora, merg, se spune de obicei, direct în paradis.

Martin nu se află în iad. Chiar dacă e un cadavru ambulant, o urmă fantomatică a lui încă supraviețuiește, iar în iad, care este o stare de anihilare totală, viața nu poate exista în

* Home Counties se referă la comitatele din sud-estul Angliei care înconjoară Londra. Cultural vorbind, termenul evocă imaginea Angliei prospere și conservatoare, asociate cu clasa de mijloc și respectabilitatea burgheză.

niciun fel. Nu te poți afla „în” iad, la fel cum „datoria”, „iubirea” sau „disperarea” nu sunt locuri materiale în care să te poți afla. În teologia tradițională, dacă ești în infern înseamnă că Dumnezeu și-a luat mâna de pe tine fiindcă i-ai refuzat conștient și cu dispreț iubirea, dacă s-ar putea într-adevăr așa ceva. Înțeles astfel, iadul este cel mai extravagant posibil compliment adus libertății umane. Dacă poți respinge dezmiertările Creatorului tău, înseamnă că ești cu adevărat puternic. Dar cum viața nu poate exista în afara lui Dumnezeu, care este sursa oricărei vitalități, într-un final infernul înseamnă extincție, nu eternitate. Dacă flăcările iadului chiar există, nu sunt altceva decât flăcările iubirii neîndurătoare a lui Dumnezeu care îi mistuie pe toți cei care n-o pot îndura. Damnații îl trăiesc pe Dumnezeu ca teroare satanică, fiindcă amenință să le sfășie sinele. Iubirea și mila Domnului îi fac să-și scape sinele din strânsoare, riscând astfel să-i lipsească de cea mai prețioasă posesiune a lor. Cei care trăiesc cu frica focului gheenei pot așadar să stea liniștiți. Vestea bună e că nu vor fi perplexiți pentru eternitate, fiindcă – și asta e vestea rea – vor fi mistuiți din prima clipă și reduși la nimic.

Probabil că asta i se va întâmpla în cele din urmă și lui Christopher Martin, chiar dacă nu e într-un totu clar. Prietenul său Nathaniel, a cărui inocență stângace, lipsită de orice grație, îl enervează – la fel cum Iago este scos din sărite de simplul fapt că Othello există –, îi vorbește despre „tehnica de a muri ca să ajungi în rai”, adică „în acord cu adevărul ultim al lucrurilor”³. Martin nu reacționează deloc cu aceeași mărinimie și încearcă să-l omoare. În condiția profund denaturată în care ne aflăm, spune Nat, iubirea lui Dumnezeu este pentru noi „o simplă negare, lipsită de formă, pustie. Pricepi? Un fel de fulger negru, distrugând tot ceea ce numim viață.”⁴ Dumnezeu

este un fel de neant sublim, un terorist al iubirii. Pentru cei care nu acceptă să renunțe la sine, iertarea lui neîndurătoare nu poate fi decât o insultă intolerabilă. Damnații simt înfinitatea „bună” a lui Dumnezeu ca pe ceva „rău”, la fel cum sublimul, așa cum îl numesc istoricii de artă (munții semeți, oceanul învolburat, cerurile nesfârșite), poate să fie înfricoșător, magnific sau ambele deodată.

Damnații, la fel ca Faust, sunt prea mândri ca să-și accepte limitele. Nu îngenunchează în fața mărginirii și cu atât mai puțin își acceptă condiția de ființă creată. Iată de ce mândria este păcatul satanic prin excelență și motivul pentru care damnații sunt îngroziți de moarte, care este limita absolută a umanului. Nimicul „bun” al lui Dumnezeu este pus în roman în antiteză cu nimicnicia „rea” a lui Martin, cu neputința lui de a trăi. „Scurp pe compătimirea ta!” [...] „Raiul tău e un rahat!”⁵, țipă el în confruntarea finală. În timp ce ramificațiile fulgerului negru se joacă fără milă în jurul său, căutând o fisură sau un punct slab prin care să pătrundă, Martin este redus la o pereche uriașă de clești ca de homar, care se închid ca o carapace protectoare peste centrul întunecat și indefinit al sinelui său. Fulgerul cercetează atent cleștii, încercând cu o răbdare infinită să-i desfacă:

Nu mai rămăseseră decât centrul și cleștii. Erau uriași, puternici și încinși la roșu. Se încheștau unul în celălalt. Se contractau. Se conturau ca un semnal de noapte în fața neantului absolut și se țineau unul de altul cu toată forța. [...] Fulgerul se strecura înăuntru. Centrul nu era conștient de nimic decât de clești și de amenințare. [...] Unele dintre linii [le fulgerului] ținteau spre centru, așteptând momentul să-l poată străpunge. Altele înconjuraו cleștii, jucându-se în jurul lor, pândind vreun moment de slăbiciune, istovindu-i cu o compătimire veșnică și fără îndurare.⁶